

Визначення і ранжування якостей, які ліцеїст найбільше цінує в своїх однокласниках, дозволило побудувати портрети «популярного» і «непопулярного» однокласника. Отримані в ЕГ після експерименту дані свідчать про те, змінився портрет «популярного однокласника». До експерименту ділові якості іншої людини відігравали незначну роль і цінувалися найменше, порівняно з комунікативними та особистісними якостями. Аналіз даних за цією методикою свідчить про зміни в ієрархії якостей ліцеїстів, які вони цінують в інших людях. Так, як і раніше, вагомішу частку в портреті однокласника займають власне особистісні якості. Саме вони знаходяться на перших позиціях в ранжуванні якостей ліцеїстами. Серед них найважливішими для ліцеїстів є почуття гумору, рішучість, наполегливість, сміливість та цілеспрямованість. Однак тепер ліцеїсти надають перевагу діловим якостям однокласника порівняно з комунікативними, до яких відносяться: відповідальність, ініціативність, організованість, почуття обов'язку, дисциплінованість та старанність. Не менш важливими для них виявилися такі комунікативні якості як ввічливість, самоконтроль, чуйність та комунікативність.

Наявність у однокласника низки якостей, які не входять до вищезазначеного переліку, не дозволяють розглядати його як популярного серед однокласників. До таких якостей відносяться наступні: пасивність, нерішучість, скупість та неохайність (особистісні), безвідповідальність, невміння тримати слово та неорганізованість (ділові), дратівливість, заздрісність, байдужість, підлабузництво (комунікативні). У контрольній групі зафіксовано лише незначні зміни в кількісних показниках груп якостей. Ієрархія груп якостей до та після експерименту залишилася незмінною.

Таким чином, на формування образу іншої людини впливає низка соціально-психологічних чинників: нормативні переваги, що надаються певній сфері активності – спілкуванню або діяльності, емоційне відгукування (емоційна реакція на переживання іншої людини, розуміння іншого шляхом емоційного вчування в її переживання), тип сприймання індивідом групи та якості особистості. Результати формувального експерименту свідчать про істотний вплив розвивальної програми на динаміку впливу досліджуваних чинників, які визначають сам процес міжособистісної перцепції та її результат – образ об'єкта перцепції.

Література

- Андреева Г. Общение и оптимизация совместной деятельности / Г. Андреева, Я. Яноушек. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1987. – 302 с.
- Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А. Бодалев. – М.: Изд-во МГУ. – 1982. – 199с.
- Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. – М.: Просвещение. – 1989. – 252 с. (Кн. для учителя).
- Межличностное восприятие в группе / Под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1981. – 295 с.
- Методы исследования межличностного восприятия: Спецпрактикум по социальной психологии / Под ред. Г.М. Андреевой, В.С. Агеева. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1984. – 104 с.
- Психологический словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского, 2-е изд. – М.: Политиздат. – 1990. – 494 с.

РОДИНА ЯК ВАГОМИЙ КУЛЬТУРОГЕННИЙ ФАКТОР АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТОСТІ

Журавльова Л. П.

З перших миттєвостей свого існування свідомість дитини розвивається в середині культурного цілого, в якому накопичено гігантський загальнолюдський досвід діяльності, світосприймання, спілкування і взаємодії.

У первісних суспільствах, до моменту виокремлення сім'ї, передача традицій, норм, обрядів, догляд і виховання дітей належала всій общині. З виникненням сім'ї присвоєння культурного досвіду, особливо на ранніх етапах онтогенезу, почало опосередковуватися родиною: батьківською поведінкою, ставленням батьків до навколишнього світу, людей та власних дітей.

У результаті культурно-історичного розвитку збагачувалася «колективна свідомість» цивілізації, яка, у свою чергу, трансформувалася в індивідуальні свідомості людей. Народи, епохи, держави змінювали один одного, спричиняючи дедалі більшу диференціацію в етичних нормах, традиціях, цінностях різних народів, етносів, держав, рас. Однак, незважаючи на індивідуальні відмінності кожної культури, крос-культуральні психологи, зокрема Гаррі Триандіс, Річард Брісліні та Гаррі Гуй (Harry Triandis, Richard Brislin, C. Harry Hui, 1988; H. Triandis, 1994) [1, с. 250] виділяють два основні типи культур – індивідуалістичні та колективістські. У своїх дослідженнях вони показують, яким чином закладений у культурі індивідуалізм (або колективізм) впливає на Я-концепцію особистості, її соціальні взаємозв'язки, виховання дітей тощо.

Дійсно, всі існуючі культури на Землі розділилися на два полюси. На першому полюсі – країни Азії, Південної Америки і країни третього світу, де переважає і цінується колективізм. Найвищий пріоритет люди з цих країн приписують благополуччю, устремлінням, цінностям тих груп, до яких вони належать, – сім'ї, клану, фірмі, підприємству, державі. Японія є яскравим прикладом високорозвиненої держави з колективістськими цінностями. У колективістських культурах насамперед цінується групова згуртованість. Суспільні зв'язки зумовлюють поведінку людини і допомагають знайти власну ідентичність, яку можна назвати не «Его-ідентичність», а «Ми-ідентичність» чи, іншими словами, взаємозалежне Я. У сім'ях і школах, які належать до таких культур, прищеплюють дітям колективістські цінності і цінність взаємодопомоги, поваги до старших.

На другому полюсі – країни Північної Америки та Європи, для яких характерні цінності індивідуалізму. В індивідуалістичних культурах перевага надається самостійності та особистому благополуччю на шкоду соціальній ідентичності. У західній літературі, в засобах масової інформації культивується впевненість у собі, рішучість, жорсткість і вміння будь-якими способами задовольнити власні інтереси, незважаючи на соціальні очікування.

На противагу колективістським культурам, де є традиція багатопокілних сімей, в індивідуалістичних культурах родину складають, як правило, лише батьки і діти. У результаті такого виховання розвивається незалежне, з егоцентричною спрямованістю Я.

Західні психологи вважають, що знайти власну ідентичність – це визначитися в усіх можливих Я і вірити у власні сили. Однак «невтримний індивідуалізм» є чинником різкого зростання в західних країнах депресії, коли людина переживає «екзистенційний» вакуум або усвідомлює, що у неї не існує жодної прив'язаності.

Сім'я, яка є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, основним інститутом соціалізації особистості, передає від покоління до покоління не лише генетичний код, а й індивідуалістичні або колективістські соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї. Очевидно, при вихованні незалежного егоцентричного Я не можуть актуалізуватися і розвиватися емпатійні якості особистості. Вона не здатна на глибокі емпатійні стосунки в соціумі. І, навпаки, при формуванні взаємозалежного Я завдяки досвіду взаємодопомоги розвивається емпатійність.

Окремо необхідно розглянути особливості культури і культурних цінностей мешканців пострадянських країн. У радянські часи інтенсивно культивувалася колективістська ідеологія. Превалювали цінності держави, партії, трудового колективу, а також віртуальні комуністичні цінності над особистісними. Слова популярної радянської пісні «...раніше думай о Родине, а потім о себе» яскраво ілюструють такий підхід. Індивідуальність радянської людини розчинялася в ідентифікації з «радянським народом». Основним завданням школи було виховання патріотизму, колективізму, віри в світле майбутнє та гуманістичні цінності. Таке виховання мало свої позитивні й негативні моменти. Позитивним було те, що у дітей розвивалися патріотичні та гуманні почуття, готовність до взаємодопомоги, «почуття ліктя», доброзичливість і оптимізм. Негативними наслідками такого виховання було нівелювання індивідуальності, креативності, відчуття власної відповідальності тощо.

Після розвалу Радянського Союзу і його ідеології люди втратили почуття захищеності і свої ідеали. Виросло так зване «втрачене покоління», яке розвивалося в епоху змін, в епоху руйнування старих і несформованих нових цінностей, ідеалів, переконань. Сучасне підростаюче покоління вже не такою мірою відчуває розгубленість, нестабільність своїх батьків, ніж їхні попередники. Проте, макросоціум атакує їх ілюзорними цінностями індивідуалістичної культури.

Сучасне українське суспільство, як ніколи раніше, відчуває і переживає суперечності дихотомій добра і зла, стабільності і хаосу, гуманізму та індивідуалізму. Лише родини, де батьки мають зрілий вік або ж у яких живе кілька поколінь, можуть бути як берегиною кращих старих традицій, відносин, ідеалів, так і носіями командно-адміністративних методів впливу на іншого. Водночас усі українські сім'ї підлягають негативному впливу кризових явищ нашої країни.

У зв'язку з цим дослідження родини як одного з основних факторів соціалізації дитини і розвитку її особистості є надзвичайно актуальним.

Порівняно з іншими соціальними інститутами сім'я має певні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини на її ознайомлення та процес інтеріоризації здобутків культури. Назвемо основні з цих особливостей:

- наявність у родині всіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через сімейні функції. У результаті цього сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств, субкультур;

- включеність дитини в родину з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про світ і особливості взаємин між людьми, про добро і зло;

- переважання емоційного характеру зв'язків між членами родини, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне «зараження».

Внутрішньосімейні відносини є найсильнішим специфічним виховним фактором. Водночас вони є дуже вразливим у виховному розумінні місцем родини у разі, якщо емоційні контакти між її членами деструктивні і мають негативний характер. У такому випадку родина не тільки втрачає переваги високорозвинутої групи, але й виявляється тим мікросередовищем, що переломлює, змінює, спотворює і затримує позитивний вплив культури на особистість.

Таким чином, сім'я, особливості взаємодії батьків і дитини багато в чому забезпечують чи унеможливають успіхи дитини на подальших етапах її розвитку.

Винятково важливими для розвитку особистості дитини є дві пари ознак, які визначають поведінку батьків: прийняття (тепло, любов) і неприйняття (ворожість), що задають емоційний тон стосунків, а також терпимість (самостійність, воля) і стримування (контроль), що визначають, який тип контролю і дисципліни переважає в сім'ї [1, 7].

За умови прийняття дитини батьками, основними засобами виховання є увага і заохочення. Батьки орієнтовані, насамперед, на виокремлення позитивних якостей дитини, задоволені спілкуванням з нею, сприймають її такою, якою вона є. При неприйнятті основними засобами виховання є суворість і покарання. Батьки не сприймають своїх дітей такими, якими вони є, виокремлюють у них насамперед негативні риси, не отримують задоволення від спілкування з ними, інколи виявляють ворожість.

Недоброзичливість або неувважність, жорстоке ставлення батьків до дітей викликають в останніх неусвідомлювану ворожість, що спрямовується зовні (наприклад, трансформується в агресивні дії не тільки проти батьків, а й проти сторонніх людей) або всередину і виявляються в почутті провини, тривоги, низькій самооцінці тощо [3, с. 106 – 109].

І хоча важко однозначно виявити зв'язок між конкретними властивостями особистості дитини та особливостями її батьків або ж із методами їхнього виховання, проте така залежність існує.

Згідно з наявними даними, вплив стилю батьківського ставлення до дітей на особливості їх психосоціального розвитку є дуже різноманітним. Вчені отрима-

ли досить переконливі докази того, що у дітей, які живуть у родинах з міцними, теплими контактами, поважним ставленням до дітей, активніше формуються такі якості, як колективізм, доброзичливість, уважність, здатність до співпереживання, самостійність, ініціативність, уміння розв'язувати конфліктні ситуації та ін. Їм властиве більш адекватне усвідомлення образу «Я», його цілісність, а отже, і більш розвинуте почуття людської гідності, уміння постояти за себе. Усе це робить їх комунікабельними, забезпечуючи високий престиж у групі однолітків [3].

У родинах з авторитарним ставленням батьків до дітей формування вищезгаданих якостей ускладнюється, стримується, спотворюється, а в ряді випадків стає неможливим.

Особливості взаємозв'язку батьків і дітей закріплюються в їхній власній поведінці і стають моделлю для їх подальших контактів з оточуючими.

Зважаючи на те, що у підлітковому віці відбувається перебудова самосвідомості, критична переоцінка моральних цінностей, загострюються зовнішні і внутрішні суперечності в міжособистісних стосунках дітей з дорослими, спробуємо дослідити вплив батьківського ставлення на розвиток емпатії школярів, оскільки саме вона є одним із основних чинників розвитку просоціальної, гуманістичної спрямованості особистості.

Дослідження проводилося з підлітками 12 – 14 років. Обрано середній підлітковий вік у зв'язку з тим, що в цей період найяскравіше проявляються всі особливості та суперечності цього віку, інтенсивно розвиваються взаємини з оточуючими, відбувається апробація методів, механізмів соціальної взаємодії, комунікативних умінь та відбір й інтеріоризація тих, що забезпечують успішні міжособистісні стосунки та соціально-психологічну адаптацію.

Для дослідження особливостей стосунків у сім'ї застосовувався адаптований нами тест-питальник батьківського ставлення О.Я. Варги та В.В. Століна [6]. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів стосовно до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у взаємодії з ними, особливостей сприймання і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Ми вважаємо, що на розвиток особистості дитини більшою мірою впливає не суб'єктивна оцінка батьками свого ставлення до дитини, а сприймання і відчуття цього ставлення самою дитиною. Наше припущення підтверджується експериментальними дослідженнями, які показують, що сприймання дитиною батьківських установок з більшою достовірністю пояснюють розвиток її особистості, зокрема самооцінки дитини, ніж об'єктивна оцінка їх батьками [8]. Вагомість, значущість почуттів особистості до батьків у формуванні її світосприймання влучно описав М.І. Козлов: «Усі наші почуття стосовно світу – це наші почуття до батька. А сумні і радісні почуття до оточуючих, у своїй основі, – почуття до тих, хто був поряд з твоєю колискою: до мами, бабусі, батька. До тих найрідніших тобі людей, з якими ти до цього часу в душі ведеш нескінченний діалог, з'ясовуєш стосунки і зважаєш на них ... Наше розуміння світу, в самій своїй основі, – відбиток наших стосунків з батьками» [8, с. 16].

У зв'язку з цим питальник був запропонований не батькам, а підліткам, щоб вони зі своєї позиції оцінили ставлення до них батьків. Питальник складається

із 5 шкал: «прийняття-неприйняття», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

Шкала «Прийняття – неприйняття» відображає відчуття підлітками емоційного ставлення до них батьків. За шкалою «Кооперація» визначається відчуття підлітком з боку батьків міри їх зацікавленості його справами і планами, прагнення допомогати йому, заохочення їх ініціативи і самостійності. Шкала «Симбіоз» відображає відчуття підлітком величини міжособистісної дистанції у спілкуванні з батьками. Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. Шкала «Маленький невдаха» відображає відчуття підлітком особливостей сприймання і розуміння батьками його особистості.

Результати дослідження вікової динаміки відчуття підлітками особливостей батьківського ставлення до них відображені в таблиці 1.

Особливості відчуттів підлітками батьківського ставлення ілюструють кризову ситуацію у відносинах з ними, негативна динаміка яких зростає з віком. Як видно, батьки неадекватно реагують на вікові особистісні трансформації їх дітей: прагнення бути дорослим, самостійним, незалежним та ін. Адже переважна більшість підлітків, особливо старших, відчуває з боку батьків неприйняття їх такими, якими вони є, відчуження, прагнення до симбіотичних стосунків, їх інфантилізацію, задоволення всіх їхніх потреб, вирішення замість них їх проблем, що призводить до авторитаризму. Зважаючи на гендерні відмінності у відображенні взаємин батьків і підлітків, можна констатувати, що хлопці більшою мірою, порівняно з дівчатами, відчувають авторитаризм і відчуження з боку батьків.

Обнадійливими результатами щодо позитивного розв'язання підліткової вікової кризи є те, що дві третини школярів вважають, що їхні батьки вірять у їх життєвий успіх.

Емпатію підлітків визначали за методикою А. Мехрабієна та Н. Епштейна [5]. Емпатійність респондентів відповідає узагальненим показникам емпатійності сучасних підлітків. Так, 6,9% показали високий рівень емпатії, 48,3% – середній, 41,4% – низький, 3,4% – дуже низький.

Знаходження кореляційного взаємозв'язку між особливостями батьківського ставлення та емпатією підлітків показало, якою мірою відчуття підлітками позитивного ставлення з боку батьків та їх віри у сили власної дитини впливає на розвиток емпатії у підростаючої особистості. На статистично значущому рівні знайдено лише кілька зв'язків. Існує негативна кореляція між емпатійністю підлітків-хлопців і показниками авторитаризму батьків та позитивна – з показниками «маленький невдаха».

Таким чином, чим сильніше відчуває підліток нав'язування волі з боку батьків, неприйняття ними його поглядів і думок, вимог щодо формальних соціальних досягнень, тим меншу емпатію він проявляє до оточуючих. І навпаки, чим вища емпатія у хлопця, тим гостріше він відчуває з боку батьків недовіру і невіру в його здібності та здатність до соціальної самостійності. Можна припустити, що сучасні батьки вважають, що здатність до співчуття і співрадість не може бути чинником професійного та життєвого успіху їх дитини.

Показники відчуття підлітками особливостей батьківського ставлення до них (у %)

Вібірка	Шкали									
	Прийняття-неприйняття		Кооперація		Симбіоз		Авторитарна гіперсоціалізація		Маленький невдаха	
	Прийняття	Неприйняття	Кооперація	Відчуження	Симбіоз	Дистанція	Авторитаризм	Демократія	Невдаха	Успішний
7 клас (12-13 років)										
X	25,0	75,0	0,0	100	91,7	8,3	100	0,0	33,3	66,7
Д	17,6	82,4	11,8	88,2	94,1	5,9	58,8	41,2	17,6	82,4
Р	20,7	79,3	6,9	93,1	93,1	6,9	75,9	24,1	24,1	75,9
8 клас (13-14 років)										
X	0,0	100	10,0	90,0	100	0,0	80,0	20,0	30,0	70,0
Д	15,0	85,0	10,0	90,0	100	0,0	95,0	5,0	30,0	70,0
Р	10,0	90,0	10,0	90,0	100	0,0	90,0	10,0	30,0	70,0
По всій вибірці										
X	13,6	86,4	4,5	95,5	95,5	4,5	90,9	9,1	51,8	68,2
Д	16,2	83,8	10,8	89,2	97,3	2,7	78,4	21,6	24,3	75,7
Р	15,3	84,7	8,5	91,5	96,6	3,4	83,1	16,9	27,1	72,9

Примітки: Д – дівчата, Х – хлопці, Р – разом.

Підсумовуючи результати дослідження можемо констатувати про наявність тенденції до прояву більш високої емпатії у підлітків, які відчувають позитивне емоційне ставлення і прийняття власної особистості їх батьками порівняно зі школярами, які відчувають відхилення з боку матері чи батька.

Анотація.

Родина розглядається як основний інститут соціалізації особистості і вагомий фактор розвитку індивідуалістичної чи колективістської самосвідомості. Досліджено кореляційні взаємозв'язки між емпатійністю підлітків та визначеного ними типу батьківського ставлення.

Література

- Варга А.Я. Структура и типы родительского отношения: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – М.: РГБ ОД, 1986. – 206 с.
- Козлов Н.И. Формула личности. – СПб: Изд-во «Питер», 2000. – 368 с.
- Кои И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
- Майерс Д. Социальная психология / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 1997. – 688 с.
- Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяконов Г.В. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І. Пашукової. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 204 с.
- Практическая психодиагностика: Методики и тесты / Редактор-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: Изд. дом «БАХРАХ», 1998. – 672 с.
- Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
- Wylie R.C. The self-concept. V.2. – L.: Linkoln, 1979. – 825 p.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ТЕХНІЧНОМУ ВНЗ

Євдокімова О. О.

Анотація. У роботі проаналізовано погляди вчених на структуру особистості. Визначено головні напрямки розвитку особистості у процесі навчання у технічному вищому навчальному закладі.

Ключові слова: структура особистості, загальні і спеціальні здібності, сенситивний період, професійна спрямованість особистості

Annotation. The article analyzed the looks of scientists to the structure of personality. There has been recognized the main directions of development of personality in the process of studies in technical higher educational establishment.

Key words: structure of personality, general and special capabilities, sensitive period, professional orientation of personality